

Ivo POSPÍŠIL

**Nové obnažování podstaty: česko-slovenské
vztahy v trojí projekci
(J. Jirásek, A. Pražák a A. Mach)**

Abstrakt

Autor se zabývá nedostatky v české recepci Slovenska, zejména ignorancí tzv. národního směru v slovenském myšlení. Na několika příkladech z minulosti (A. Pražák, J. Jirásek, A. Mach) ukazuje na nezbytí globálnějšího a diferencovanějšího vidění této problematiky.

Abstract

The New Unveiling of Substance: the Czech – Slovak Relations in the Triadic Projection (J. Jirásek, A. Pražák, and A. Mach)

The author deals with shortcomings in the Czech reception of Slovakia, especially with the ignorance of the so-called national current in Slovak thought. On several examples from the past (A. Pražák, J. Jirásek, A. Mach) he demonstrates the necessity of a more global and differentiated vision of these problems.

Česká recepcce dnešního Slovenska jen stěží odpovídá složité realitě. Stranou většinou zůstávají kulturní, zvláště pak literární produkty tzv. národního směru. Když pomíneme krajní proudy v slovenském politickém spektru, zůstává tento proud legitimní součástí slovenské kultury, šire i slovenského myšlení. V českém prostředí jsou tyto proudy, které jinak – někdy opravdu radikálně - hodnotí slovenskou minulost, resp. středoevropské a slovanské dějiny – chápány jako delikátní záležitost, jdoucí často (a to odpovídá skutečnosti) proti českým národním zájmům

a také proti českému výkladu českých i slovenských dějin. Nejde pouze o časově nejbližší epizody, počínaje rozbitím Československa v roce 1992-93, federalizací v roce 1968, autonomií Slovenska v důsledku mnichovské dohody v roce 1938 nebo vznikem tzv. Slovenského štátu/Slovenské republiky v roce 1939, ale také o události časově vzdálenější, např. dědictví Velké Moravy, cyrilometodějské mise, vzniku slovenského národa a slovenského jazyka, poměru slovenštiny a češtiny, kodifikace spisovné slovenštiny, problematiky tzv. jazykového vědomí, čechoslovakismu, clevelandské, pittsburské a martinské deklarace aj. Dokladem zvláštní slovenské historicity mohou být i některá periodika.

Vydávání almanachu *Nitra* bylo obnoveno především z iniciativy Andreje Červeňáka a jeho přátel v návaznosti na almanach vydávaný Josefem Miloslavem Hurbanem (1817–1888). Jeho první ročník vyšel roku 1842 česky v Bratislavě s podtitulem *Dar dcerám a synům Slovenska, Moravy, Čech a Slezska* (o tom slovenské prameny většinou mlčí), druhý ročník z roku 1844 je patrně první publikací sepsanou v štúrovské slovenštině, která s přestávkami vycházela do roku 1876. Vzhledem k tradici, jež tu byla naznačena, je zajímavé, že v almanachu najdeme poměrně dost příspěvků často s protičeským ostnem zbytečně modernizujících a aktualizujících historií. Naopak lze také pozorovat, že většina materiálů je otevřená a evropsky vstřícná, zásadová, vlastenecká a objektivně informující, a to zejména o dění v ruské, české, polské a ukrajinské literatuře, ale také o slovenské menšině v zahraničí.¹ Z tohoto hlediska je třeba vyzvednout zejména práci editora a vědeckého redaktora Andreje Červeňáka, ale i dalších. Almanach jsme v Brně střídavě s některými kolegy poměrně pravidelně sledovali a recenzovali.

Celkově je almanach dobrým dílem, i když i nyní poněkud nevyváženým. Svou orientaci si od prvních ročníků v podstatě uchovává: národovectví, místy zbytečně přecházející do krajnějších poloh, důraz na slovacitu, hájení všeho slovenského a slovanské souvislosti. Méně tu nacházíme komplexněji chápaný prostor slovansko-slovanské střední Evropy; kritičnost se projevuje spíše ve smyslu kritiky současného konzumního způsobu života, globalizace chápané jako potlačování národního svérázu, minulosti tzv. komunistické i současnosti, zejména liberálního a kosmopolitního proudu v slovenském myšlení, je tu poměrně hodně patosu, méně je tu kritiky slovenského národního života a jeho nedostatků. Estetická hodnota krásné literatury je poměrně dobrá, próza je spíše tradicionalistická, utkvělá v psychologickém a sociálněkritickém realismu, v poezii v poloze kontemplativní, duchovní, ale i s tradicí moderny. Almanach představuje relativně silnou a patrně životnou linii slovenské kultury a literatury s vyhraněnou orientací. Je dobře se s almanachem seznamovat, číst jej, neboť v českém prostředí je tato linie slovenského myšlení a slovenské literatury v podstatě ignorována a českému čtenáři se tak dostává

¹ Almanach *Nitra* 2009 (desiaty ročník). Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, Nitra 2009.

Nové obnažování podstaty

deformovaného, falešného obrazu slovenské literatury a slovenských názorů i na vztah slovensko-český. Tato informovanost je vždy užitečná, i když často nepotěší; pro slavistu a slovakistu je tato konfrontace různých proudů v slovenském myšlení o literatuře ovšem nezbytná. Hodnotou par excellence jsou úvahy A. Červěňáka, ale i jiných, již zmiňovaných přispěvatelů, silný je tu proud archeologický, prehistorický, kulturologický a religiózní související vlastně s areálem Slovenska. Almanach je méně uměleckým nebo ideovým výbojem, mnohem více trvalým, zvolna plynoucím proudem vycházejícím ze silných slovanských kulturních a národních a národoveckých tradic se silným pocitováním slovanských a také evropských souvislostí a vyhraněným pohledem na slovenské dějiny a jejich kontroverzní osobnosti. V ideové koncepci almanachu došlo podle mého soudu k prolnutí sociálně-kritických, dokonce levicových, a národoveckých a náboženských proudů s tradičně slovenskou orientací. Pro komplexní pohled na současné Slovensko a jeho kulturu je znalost almanachu Nitra nezbytná.

Cyrlometodějské dědictví bylo vždy doma jednak tam, kde doma skutečně od původu bylo a je, tedy u jižních Slovanů, zejména u Makedonců a Bulharů, ale i u Srbů, dříve i Chorvatů, ovšem i u Slovanů východních, kde má možná ještě větší význam, méně již u Slovanů západních, jimž byla mise určena. Z nich se nejvíce tato tradice udržuje na Slovensku, které se cítí být snad jediným vlastníkem dědictví Velké Moravy. Dějiny složitého vztahu katolické církve k tomuto východnímu dědictví ponechme stranou, stejně jako dnešní negativní aktualizace ve smyslu tzv. byzantinismu a východního barbarství: většinou se cyrlometodějská mise v politických souvislostech aktualizovala, přizpůsobovala, modernizovala, často se něco z ní zamlčovalo: tu její prioritní náboženské poslání, tu zase její kulturní dominantu; obojí je však komplementární, tvoří jeden celek – to si v nové době uvědomoval například Lev Tolstoj v ostrém pohledu na separaci etiky a estetiky, víry a ratia.

Na Univerzitě Konštantína Filozofa a její Filozofické fakultě v Nitře existuje speciální *Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva sv. Konštantína a Metoda*. Pracuje tam řada odborníků a výzkumný tým je vskutku mezinárodní a multidisciplinární: jsou tam Slováci, ale také Makedonci, filologové, archeologové, historici a další. V českém prostředí se otázka kulturního dědictví, tedy i jazyka, jeho ochrana, péče o jazyk, třeba i státně řízená a financovaná, v podstatě opomíjí, pokládá se za přežitek romantických nacionalismů 19. století. Bylo by s tím možné i souhlasit – zvláště tváří v tvář některým upřílišněným slovanským koncepcím, jež se i dnes objevují jako mytologizace minulosti a přítomnosti, nadbytečná modernizace, mechanické přenašení minulosti do přítomnosti. Mám na mysli například spory o to, který ze slovanských národů je nejstarší, koncepci slovanského původu obou věrozvěstů, modernizaci pojetí starých státních útvarů podle vysloveně moderních národních principů (Velkomoravská říše). Nicméně vzhledem k permanentnímu, i když většinou ještě zpola skrytému (alespoň v Evropě) konfliktu civilizací a kultur

se ochrana tradic, které tvoří základ vzdělanosti toho nebo onoho etnika, stává aktuálnější. Celospolečenský diskurz, jenž se na přelomu 80. a 90. let minulého století – jak se zdálo – týkal především totalitního, event. autoritářského kontra demokratického státu, občanské společnosti a lidských práv, byl asi už od samého počátku také o něčem jiném? Například o ovládnání ekonomických nástrojů, o novém světovém pořádku – do jisté míry to mohlo být veliké nedorozumění.

Jestliže se nemusíme vždy shodnout v otázce ochrany tzv. státního jazyka apod., v ochraně kulturních tradic, které zdaleka nejsou jen materiální povahy, bychom se snad shodnout měli – na Slovensku to takto pochopili. Úkolům této ochrany a výzkumu se věnuje i nově založený časopis *Konštantínove listy* (Constantine's Letters), který tu vychází od roku 2008.

Konštantínove listy jsou seriózní vědecký časopis se zaměřením na paleoslavistiku v širokém pojetí. S tradicemi brněnské slavistiky je spojuje široký jazykově kulturní záběr, srovnávací přístup a hlavně poukázání na společné jazykově literární a mentální kořeny mediteránnosti, na to, že pozdější, často uměle vytvářené ideologické opozice Západu a Východu nemají v dějinách kultury valnou oporu: utváření spojnice mezi tradicemi Říma, tzv. Západu a Východu, Byzancí a italskou protorenesancí a renesancí ukazují na původní hloubkovou jednotu a na vysokou míru náboženské, kulturní, civilizační a jazykové tolerance.

Ve sféře vnímání současné slovenské literatury je silný také proud opačný, neřeknu evropský nebo proevropský, neboť k tomu se právem hlásí i národní směr, ale spíše se orientující na západní hodnoty, na sféru slovensko-maďarskou, slovensko-českou a slovensko-polskou, méně na evropský a slovanský Jih a Východ. Základním rysem těchto postupů je aplikace nových výzkumných metod, často spojených s metodologií tzv. Nitranské školy, jejímž volným pokračováním je Ústav literárnej a umeleckej komunikácie na Filozofické fakultě Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vedle sebe tu tedy působí jak instituce zaměřené na sledování slovanských souvislostí se společným počátkem v cyrilometodějské misi a křesťanství, tak ty, které se orientují spíše na neslovanské struktury, na moderní západní literární vědu – je v tom rozpor jen zdánlivý, chtělo by se věřit, že jde o komplementaritu. Zejména mladší slovenská badatelská generace vyrůstající v tomto prostředí si za oblast svého výzkumu bere nejsoučasnější slovenskou básnickou a prozaickou produkci.

Jedním z profilových výstupů tohoto snažení je publikace spojující analýzu poezie, kultury a civilizace.² Čtyřdílná kniha čtyř nitranských autorů mladší generace spjatých s nejnovější činností tzv. nitranského týmu – dnes fungujícího v rámci Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie - svědčí o výrazných posunech v činnosti tohoto seskupení, i když je tu patrný i silný prvek kontinuity. Jestliže zcela

² Zoltán Rédey – Eva Pariláková – Miroslava Režná – Peter Zlatoš: Priemet súčasných civilizačno-kulturných trendov do slovenskej literatúry. Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra 2008.

Nové obnažování podstaty

nepřijmeme tezi L. Plesníka o jakési dichotomii nitranského uskupení od samého počátku (Miko kontra Popovič), neboť Mikova vědecká činnost byla více než rozeklaná a metodicky a metodologicky přece jen pluralitnější, než se nyní zdá, mezi čtyřmi autory jsou tu rozdíly ještě podstatnější, i když je spojuje tematický okruh. Zatímco Zoltán Rédey staví své studie o poezie psané zkušeným perem na rozporu tradicionalismu a tzv. postmoderní modalitě, resp. na záznamu kontra autoreferenci, Eva Pariláková sleduje v poezii – víceméně přesvědčivě – průnik civilizačně kulturní reality do jazyka básně (Erik Jakub Groch), Miroslava Režná se koncentruje na estetiku výrazu v nové tvorbě na materiálu literární soutěže Povedka z let 1996–2005 a Peter Zlatoš hledá průběhy civilizačních a kulturních procesů v povídkové tvorbě Michala Hvoreckého.

Zůstávají „naše dvě otázky“: *Quo vadis, slovenská literaturo?* A ovšem *Quo vadis, slovenská literární věda, resp. kritika, historie a teorie?* Na první odpověděli sami autoři, tedy že *nihil novi sub sole*. Od identifikace s novým, hledání nového jazyka až po pronikání k hlubině jazyka a bytí a průniku básně a lidského bytí až po pesimistickou bezvýchodnost současnosti. Na druhou si umí odpovědět sám čtenář a moje odpověď je, že se rozvíjí nový pohled metodami, jež však zcela nové nejsou ani být dost dobře nemohou. Pod povrchem jazyka dnes přijatelného diskursu se tají stará ideografie, tematologie/látkověda/dějiny tématu (Stoffgeschichte), poetika a stylistika na pozadí výrazové estetiky nitranské školy s pragmatickou poetikou tradiční i novější. Určitá živost, otevřenost a střídmost, vědomí souvislostí, tedy jistá míra pokory, jsou vývojovou výhodou této mladší slovenské literární kritiky a vědy oproti některým jejích českým vrstevníkům.

Ponorný i zjevný spor mezi národním a kosmopolitním směrem (použijme těchto starších termínů i pro tento případ) se nejsilněji projevuje v rovině slovenské historicity. Pomineme tu spory o charakter Velké Moravy, tedy zda to byl nejstarší slovenský stát, který by měl nést název Velkoslovenská říše, neboť tento názor nevyznávají ani dominantní slovenští historici a archeologové (shodují se, že to byl společný stát předchůdců dnešních Čechů, Slováků, tedy první velký a uznávaný západoslovanský stát vůbec), ale obrátíme se k nedávnější česko-slovenské minulosti.

V meziválečném období fungovala v Bratislavě Učená společnost Šafaříkova, jejíž jádro tvořili především Češi. Slovenský postoj byl spíše chladný a často tu vznikaly spory o jazyk, neboť Čechům na Univerzitě Komenského vytýkali špatnou znalost slovenštiny nebo to, že přednášejí zpravidla česky. Z pedagogů uveďme alespoň Jana Mukařovského, Alberta Pražáka nebo Franka Wollmana – každý měl na univerzitě mezi Slováky i později svébytné postavení - Mukařovský přechází poměrně brzy do Prahy – nejlepší – jak se zdá – Frank Wollman, jenž s UK, později Slovenskou univerzitou (za Slovenského štátu byla přejmenována, rektorem byl zvolen představitel radikálního křídla Hlinkovy Ludové strany Vojtech Tuka), vlastně spolupracovat nikdy zcela nepřestal – na rozdíl od jiných Čechů,

kteří bylo po vzniku Slovenské republiky donuceni za ponižujících okolností Slovensko opustit).³ Dosud se vede spor o roli Československa v dějinách Slovenska.

V jistém smyslu o tom píše ve své studii M. Pokorný v tradičním československém sborníku.⁴ Pro československy založené a cítící Slováky bylo Československo také výrazem slovenské státoporné ideje, ale nikoli ideje národní, pro jiné bylo Československo již nedostatečným rámcem, neboť toužili vytvořit samostatný slovenský národní stát. To se poprvé podařilo v roce 1939 za zvláštních okolností, jež v očích mnohých toto úsilí eticky snižují – postoje Čechů jsou skoro jednoznačně negativní. Otázka legitimacy první samostatného Slovenského štátu – Slovenské republiky – se znovu dostala do diskusního oběhu v 90. letech 20. století v souvislosti s rozbitím Československa a posléze vytvářením a vytvořením dvou samostatných států, jejichž ústavy se v některých podstatných bodech shodují, ale v jiných se podstatně liší.

Spor se vede mezi legitimitou první Slovenské republiky (ani nová Slovenská republika z roku 1993 právně dost dobře nemohla na první navázat – z různých důvodů, mimo jiné také z důvodu válečného stavu s vítěznými státy, mj. s SSSR, Velkou Británií a USA; první Slovenská republika se nestala poraženým státem proto, že zanikla a stala se opět součástí Československa, což někteří její občané proklamovali v SNP.

³ Založena Společnost Franka Wollmana. Univerzitní noviny 2001, č. 4, s. 16. Slavismy a antislavismy za jara národů Franka Wollmana: analýzy a přesahy. *Slavica Litteraria*, X 9, 2006, s. 85–93. Das Slawenthum und die Welt der Zukunft Ludovíta Štúra, edice Josefa Jiráska, Wollmanovy Slavismy a antislavismy za jara národů a jejich přesahy. In: Zrkadlenie/Zrcadlení. Česko-slovenská revue 2006, č. 4, s. 34–44. Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru. I. Eds: Hana Hlôšková – Anna Zelenková. Ústav etnológie SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana v Brne, Česká asociace slavistů, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Bratislava – Brno 2006. Jiří Polívka, revoluční Rusko a ti druzí: spor kolem ex oriente lux (In margine jednoho Polívkova článku). In: Slavista Jiří Polívka v kontexte literatury a folklóru I., eds: Hana Hlôšková, Anna Zelenková. Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Česká asociace slavistů, Ústav etnológie SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana v Brne, Bratislava – Brno 2008, s. 27–42. *Slovenské ľudové rozprávky* I. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana. Stredné Slovensko. Ed. B. Filová a V. Gašparíková. Veda, Bratislava 1993. *Slovenské ľudové rozprávky* II. Západné Slovensko. Ed. a ved. red. V. Gašparíková. Veda, Bratislava 2001. *Slovenské ľudové rozprávky* III. Východné Slovensko. Ed. a ved. red. V. Gašparíková. Veda, Bratislava 2004.

⁴ M. Pokorný: Českost, slovenskost a československost – problém dvojí identity. In: Československé reflexe: 1968 (Jazyk – literatura- kultura). Ed.: Ivo Pospíšil, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2009, s. 107–115.

Nové obnažování podstaty

Odpor podstatné části slovenské reprezentace k podobě státu po roce 1918 měl své kořeny v minulosti, ale právně zejména ve dvou dokumentech, v nichž se v podstatě hovořilo o česko-slovenské federaci: toto bylo v pokřivené podobě naplněno až v roce 1968. Radikálnější část slovenské politické reprezentace spojená, jak známo, s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou, žádala přímo o samostatný stát – odtud rozhodnutí ze 14. 3. 1939. Tyto otázky znovu vzbudilo slovenské vydání pamětí novináře, velitele Hlinkovy gardy, ministra vnitra, de facto nejmocnějšího člověka Slovenského štátu Alexandra Macha, jenž – na rozdíl od svých spolubojovníků Tuky a Tisa – nebyl popraven, byl uvězněn a po dlouholetém věznění především v českých zemích na popud Alexandra Dubčeka (jeho otec Machovi vděčil za to, že nebyl jako komunista výrazněji persekvován) v květnu 1968 propuštěn. Zbytek života se věnoval mimo jiné psaní pamětí, v nichž zdůvodňuje svoji životní dráhu a politické cíle.

V polemickém trianglu sestávajícím se z pamětí čechoslovakistů, literárního historika, bohemisty a slovakisty Alberta Pražáka a slavisty, rusisty a slovakisty Josefa Jiráka (oba v meziválečné době působili v Bratislavě) na straně jedné a Alexandra (Šaña) Macha na straně druhé se některých problémů dotkneme, aniž bychom se je pokoušeli – na pozadí nové odborné literatury – řešit.⁵ Problematikou osobnosti Josefa Jiráka se zabýváme v samostatné publikaci.⁶ Smyslem tohoto textu je ukázat na původ česko-slovenských problémů v poslední době, tedy doslova i dnes, na to, že ona tzv. nedorozumění měla své racionální příčiny a jednou z nich je dávná existence národoveckého proudu v slovenském myšlení (ten se ovšem nezrodil s Hlinkovou ľudovou stranou), který k projektu společného národa a státu měl ambivalentní, spíše však často jednoznačně záporný vztah (M. Stehlík

⁵ Z české strany viz např. Jan Rychlík: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy*. 1. sv. 1914–1945. Academic Electronic Press, Bratislava 1997, 2. sv. 1945–1992. Academic Electronic Press, Bratislava 1998. Rychlíkovy knihy jsou fundované, čerpá v nich i ze svých archívních profesních možností před rokem 1989, místy nesou stopy slovenského jazykového vlivu, jsou „vyvážené“, současně relativně názorově otevřené, nejsou však kýženým novým ostrým pohledem na problematiku, zvláště ve sféře poznání národovecké/nacionální linie slovenského historického-kulturního myšlení. Zajímavě tyto dva díly doplňuje: M. Stehlík: *Češi a Slováci 1882–1914. Nezřetelnost společné cesty*. TOGGA, Praha 2009. Již podtitul je signifikantní, ale nevím, zda zcela přesný: vývoj myšlení slovenské elity k ideji společné cesty a nakonec i společného státu měla svůj vývoj, jenž byl docela zřetelný, ale to, co bylo nejasné, tedy nezřetelné, bylo celkové ideově společenské podloží slovenského chápání českého partnera.

⁶ V. Franta – I. Pospíšil: *Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova*. Seminář filologicko-areálových studií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 2, editor série: Ivo Pospíšil. Autor části Souvislosti brněnské rusistiky a Josef Jirásek, s. 6–32, Josef Jirásek jako rusista, s. 33–67, a Josef Jirásek jako slovakista, s. 68–90. Edice knihovnicka.cz, Brno 2009, ISBN 978-80-7399-892-9.

mluví o „nezřetelnosti společné cesty“). Česká do značné míry nechtěná, ale i zcela záměrná hluchota a slepota k tomuto proudu, resp. snaha jej ignorovat, znevýznamnit, umlčet, eliminovat, nebo jeho mluvčí přesvědčit, aby se ho vzdali, procházejí jako červená nit česko-slovenskými vztahy od Štúrovy jazykové reformy až po žhavou současnost. Toto jednostranné vnímání slovenské myšlenkové reality, tedy „hluchota na jedno ucho“ nebo „slepota na jedno oko“, se projevuje v české recepci slovenské společenské, politické a myšlenkové reality dodnes, a odtud vyplývá také české slabé neporozumění slovenským problémům a netaktické a nesmyslné české postupy ve stylu „slona v porcelánu“, jinak řečeno falešné české představy, iluze, falešný obraz slovenského myšlení o česko-slovenských vztazích a snadné podléhání utopickým projektům nebo obviňování slovenské strany ze zrady, falše apod.

A. Pražák – nehledě na svou upřímnost a proslovenskost, snahu Slovensku a Slovákům pomoci, – zaujímal možná nechtě pozici staršího, zkušenější bratra. I když na to měl český národ tak trochu právo, je to postup nejen netaktický, ale především netaktní. Jak Pražák maně vypovídá, bral vytvoření Československa jako připojení Slováků k Čechům, nikoli jako vytvoření společného státu. I to mělo své opodstatnění historické, když to bereme ve smyslu existence tří středověkých království ve střední Evropě, o nichž v posledních letech často píše maďarský slovakista István Káfer, Slováci svůj národní stát neměli, byli součástí mnohonárodních Uher, Uhersko bylo jistě i jejich státem, ale zejména po roce 1867 bylo Uhersko zjevně národním státem maďarským (jak dokládá i jeho maďarský název, v maďarštině není název, jež by vystihoval mnohonárodní charakter Uherska⁷), kde menšiny – na rozdíl od minulosti – byly víceméně trpěny. Nicméně toto východisko bylo od počátku chybné, i když si Pražákův tehdejší krajní čechoslovakismus (jednotný stát, národ, jazyk a literatura – vždy o dvou větvích) vyložíme pragmaticky jako nutnost, aby tzv. Čechoslováci tvořili v tehdejším státě – oproti Němcům, Maďarům, Polákům, Ukrajincům apod. – většinu. Jinak jsou jeho pozorování přesná a stala se v mnohém prorocká: i kdyby Pražák zastával stanoviska umírněnější a taktnější i taktičtější, stejně by neuspěl, neboť ani federalizace, tedy autonomie, nebyla dostatečnou, jak ukázal vývoj po roce 1990. Stal se A. Pražák tedy ve svých pamětech ex post (paměti byly dopsány na počátku 50. let) jasnozřivým, byť neblahým prorokem.

⁷ Viz I. Pospíšil: Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) tro(čtyř)úhelníku. In: *Trináct let po/Trináct' rokov po. Brněnské texty k slovakistice IX.* Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006, ISBN 80-210-4180-3, s. 222–229. Zde cit. výklad I. Káfera in: *Impuls*, 2006, č. 3, s. 86. Jde o článek o společné modlitbě maďarských a slovenských biskupů za vzájemné odpuštění, k níž došlo v ostříhomské bazilice 29. června 2006.

Nové obnažování podstaty

Podobnými problémy se zabýval i Pražákův kolega z Bratislavy i z Učené společnosti Šafaříkovy Josef Jirásek, později spojený s Prahou a Brnem,⁸ první editor německého originálu známé Štúrovy úvahy o budoucnosti Slovanů.

Bratislavská edice Josefa Jiráska L. Štúra⁹ je v mnoha ohledech pozoruhodná. Jednak tím, že vyšla jako druhý svazek edice *Prameny* Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, nositelce prvorepublikového českoslovákismu a českého vlivu v slovenské metropoli, jednak tím, že edici kromě J. F. Babora a O. Sommera pořádal Albert Pražák.¹⁰ Kromě Ministerstva národní osvěty a Ministerstva zahraničních věcí jsou adresáty Jiráskových děků kromě A. Pražáka také V. A. Francev, druhdy profesor ruské Varšavské univerzity, později Univerzity Karlovy, jenž svou knihovnu věnoval knihovně Slovanského semináře Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, R. Holinka a Š. Krčméry (a ovšem, jak to tak bývá, autorova manželka Blažena). To jsou věci nedůležité jen zdánlivě, neboť ukazují na motivační podloží edice a také na to, jaký význam jí byl tehdy přikládán.

Josef Jirásek (1884–1972) jako významný český rusista, slovakista a komparatista je bohužel stále podceňovaný jako ostatně řada badatelů tohoto typu: vzpomínám si, že jsme ve vaku počátku 70. let 20. století hledali nějaké původní české prameny k dějinám ruské literatury a sáhli jsme k proslulým *Přehledným dějinám ruské literatury* Josefa Jiráska (vyšly 1946) ve čtyřech dílech, ale náš tehdejší univerzitní učitel je kritizoval a hovořil o nich s úsměškem. Je ovšem pravda, že to byly opravdu jen „přehledné dějiny“, tedy nikoli hlubinná poetologická práce, ale nemyslím, že vychvalovaná Mathesiova skripta byla o mnoho lepší: Jirásek měl cit pro srovnávací pozadí, dokázal literaturu vidět v širších kulturně politických souvislostech, čímž předjímal dnešní areálové a kulturologické snahy zapojit jazyk a literaturu do rozsáhlejších kontextů. Nemluvě o tom, že J. Jirásek zanechal po sobě takové dosud nepřekonané dílo, jakým je *Rusko a my* (1945–1946) a další věci týkající se právě Slovenska. Jeho úloha v české slavistice teprve čeká na objektivnější zhodnocení.¹¹

⁸ Das Slawenthum und die Welt der Zukunft Ludovíta Štúra, edice Josefa Jiráska, Wollmanovy Slavismy a antislavismy za jara národů a jejich přesahy. In: Zrkadlenie/Zrcadlení. Česko-slovenská revue 2006, č. 4, s. 34–44.

⁹ Ludovít Štúr: Das Slawenthum und die Welt der Zukunft. Slovanstvo a svět budoucnosti. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931.

¹⁰ Jeho vztah k Slovensku viz: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka: Literární historik Albert Pražák (Paměti jako poetika povinnosti a deziluze). In: Albert Pražák: Politika a revoluce. Paměti. Eds: Miloš Zelenka – Stanislav Kokoška. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, Academia, Praha 2004, s. 163–190, partie I. Pospíšila na ss. 177–190.

¹¹ Viz mj. jeho knihy: Slovensko: jeho dejiny, pomery zemepisné a hospodárske, jazykové, literárne a kultúrno-politické. Malý sprievodca po Slovensku. Sost. Josef Jirásek, ume-

Štúrovo plédování pro ruštinu jako jediný spisovný jazyk slovanský je tu příznačné: „Alle die slawischen Literaturen mit Ausnahme der russischen sind auf kleinere Stämme u. folglich kleine Gebiete beschränkt, demzufolge könnte in der Wahl der allgemeinen slawischen Literatur-Sprache nur die Frage zwischen der altslawischen Sprache u. der russischen Sprache entstehen.“ Tu má ovšem moderní ruština oproti staroslověnině jasně výhody.

F. Wollman ve své knize zcela zřejmě Štúra kritizuje, ale není to kritika zdrcující, i když je ostrá. Kdyby si Wollman myslel, že Štúrův spis je plytký paskvil, jistě by mu nevěnoval tolik místa a v kapitole o „bratuškách“ by tak nedominoval: ta je v podstatě celá takřka výlučně o Štúrovi a jeho rusofilském díle. Důvody, proč tento Štúr u nás za doby socialismu nevycházel, jsou Wollmanovi zřejmé (kritika marxismus, i když je to vlastně pár řádků) a sám tuto kritiku vlastně dotváří nekompromisními komentáři k tématu Marx, Engels a Slované. Především Wollman hledá, nachází a poněkud demonizuje hlavního Štúrova inspirátora. Když srovnává Štúra s Gercenem, zjišťuje, že silný vliv na něho musel mít Michail Fjodorovič Rajevskij (zemřel 1884), církevní činitel, k němuž se dnes Rusové zase pokorně vracejí. Především to byl úspěšný neoficiální diplomat a citlivý propagátor carismu v zahraničí, sugestivní šířitel pravoslaví: působil jako kněz při pravoslavných chrámech ve Stockholmu a zejména ve Vídni, kde působil celkem 42 let: „Rajevskij byl nejlepší přítel a svědce Štúrův. Neboť on mu ukázal, jaká je v pravoslaví mystická síla. Štúr sice tvrdil, že křesťanství je věčným protestem proti utlačování, ale neviděl, že všechny velké křesťanské církve vytvořily systémy, jež se sobě podobají tím, že křesťanství se stalo nástrojem třídního útlatku. A pravoslaví bylo v tom nejrafinovanější, protože myšlenku, že všichni lidé jsou dětmi božími, přelo svým císařopapismem, pojetím samoděržavce jako nejvyšší hlavy nejen státu, ale i církve, zničilo živé síly lidového odporu, podporované mravním chápáním křesťanského odkazu.“¹²

leckú časť obstaral J. Bezděk. Bratislava 1922. Slovensko na rozcestí: 1918–1938. Brno 1947. Sovětská literatura ruská: 1917–1936. Praha 1937. Rusko a my. Studie vztahů československo-ruských od počátku 19. století do r. 1967. Díl I. Vesmír, Praha 1929. Rusko a my. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. I. díl do roku 1848. Praha–Brno 1946. Rusko a my. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. 1867–1894. Praha 1945. Rusko a my. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. 1894–1914. Praha 1945. Češi, Slováci a Rusko: Studie vzájemných vztahů československo-ruských od r. 1867 do počátku světové války. Vesmír, Praha 1933. Přehledné dějiny ruské literatury. I. díl (Od nejstarší doby do období bouře a náporu v letech šedesátých minulého století). Josef Stejskal v Brně – Miroslav Stejskal v Praze 1946. Přehledné dějiny ruské literatury. II. díl (Od šedesátých let minulého století do roku 1918). Brno–Praha 1946. Přehledné dějiny ruské literatury. III. díl. Sovětská literatura ruská. Brno – Praha 1946. Přehledné dějiny ruské literatury. IV. díl. Sovětská literatura ruská. Brno – Praha 1946.

¹² F. Wollman: Slavismy a antislavismy za jara národů, Praha 1968, s. 391.

Nové obnažování podstaty

Speciálně Slovenskem a slovenskými otázkami se J. Jirásek - kromě výše v poznámkách uvedených publikací – zabýval ve spise *Slovensko na rozcestí*.¹³ Na rozdíl od paměti A. Pražáka je tato kniha soustředěna cele na Slovensko, je možná méně sofistikovaná a distingvovaná, ale současně ještě ostřejší ve smyslu využití osobních zkušeností. Kniha je uvedena příznivou předmlouvou Jiráskova přítele Ivana Dérera: „Kniha jeho iste prispeje k tomu, aby v českých zemiach správne bolo porozumené slovenskému problému.“¹⁴ Není divu, že slovenský, zjevně nikoli příliš pročesky orientovaný čtenář doprovodil tuto „slovenštinu“ sarkastickými vpisky, stejně jako celé Jiráskovo dílo, které je prostoupeno přehřlí kritických, obyčejnou tužkou psaných poznámek (exemplář se nachází v Bratislavě, Ústředná knižnica SAV). Je tedy možné, že se Jiráskovi podařilo vysvětlit „slovenský problém“ i po zániku Slovenského štátu českému, ale rozhodně nikoli slovenskému čtenáři. Jirásek je docela tolerantní i vůči Hlinkově straně, ale současně důsledný a bojovný. Ukazuje, že odmítání československého celku není záležitost této strany, že je to problém mnohem hlubší a nepřímý tak dokládá, že sama idea jednotného, unitárního československého státu je utopii, i když zajímavou a hlavně v jistém slova smyslu nezbytnou - tváří v tvář geopolitické situaci střední Evropy. Jiráskův rozbor není sice – jak je pro jeho stylizaci a dokumentaci typické - přísně vědecký, spíše publicistickým, dojmový, emotivní, ale i průkazný – např. statisticky. Ukazuje na silnou pozici maďarské moci spojené s katolickou církví (tento směr je zřetelný i v dnešní Slovenské republice), průkazně analyzuje dialektiku české tzv. pomoci Slovensku – klady i chyby, zdůvodňuje, proč málokdo ze Slováků pokládal Československo za svůj stát, proč málokdo oceňoval českou pomoc, proč je chápána spíše jako agrese a odnárodňování, ačkoli Češi se snažili Slovensko nikoli počesťovat, ale poslovenšťovat, i když s omyly a chybami. Hodně pozornosti věnuje Clevelandské a Pittsburské deklaraci, které vykládá jako právně nezávazné, spíše jako společná prohlášení a odhodlání než jako závazný politický dokument, navíc signovaný zahraničními Slováky – jsou tu i minucióznosti, k nimž se nepřímý vyjádřila i slovenská strana – přirozeně jinak a s jinými výsledky. Cílem Jiráskova spisu je ukázat na opodstatněnost existence československého projektu, na to, že je historicky ospravedlnitelný, perspektivní a politicky a kulturně funkční – nehledě na problémy. Vzhledem k době vydání se autor odvážně zmiňuje i o dobové koncepci slovenských komunistů, aby se Slovensko stalo jednou z republik SSSR. Současně Jirásek shromáždil tolik důvodů proti, že jeho kniha může být stejně tak vykládána i jako zdůvodnění nemožnosti československého státu, nekompatibility obou národů a jejich charakterů. Jeho explicit nemůže však nebýt v dané chvíli alespoň zdrženlivě optimistický, i když píše o povstání českého lidu a SNP na konci druhé světové války: „Nejsem kompetentní, abych podrobil obě povstání

¹³ J. Jirásek: *Slovensko na rozcestí 1918–1938*. Tiskové a nakladatelské podniky „Zár“ v Brně 1947.

¹⁴ Tamtéž, s. 6.

analysi. Bude věcí historiků pátrat, kolik bylo v slovenském povstání alibistů, tj. lidí, kteří ze strachu o svou kůži v hodině dvanácté se přidali k povstalcům, a kolik jich bylo uvědomělých bojovníků za československou republiku, případně těch, kteří chtěli Slovensko připojit k Sovětskému svazu. Historik nám též poví, kdo toto povstání podnítl a jaký mělo průběh. Totéž platí i o pražském povstání (tu se téma Jiráskovo stýká s podstatným tématem Pražákovým, ale to se našeho tématu již přímo netýká – ip). Podobně bude třeba pečlivě a nestranně zkoumat, do jaké míry svobodně odhlasovali Slováci svobodně samostatný stát, co vše se dělo za kulisami, zda tu bylo činěno stejné násilí, s jakým bylo vynuceno české odevzdání se od tak zvané ochrany německé říše.¹⁵ Ke Košickému vládnímu programu se Jirásek nevyjadřuje, stejně jako k otázce unitárního nebo federálního státu po roce 1945, píše, že je to otázka další diskuse. Rozhodně je proti zákazu majorizace, zejména pokud jde o zastoupení a finance, jiná věc je pomoc, jiná vydirání. Radí k většímu klidu a hlavně otevřenosti ve všem.

Stará politická zásada zní *Audiatur et altera pars*. Tou druhou stranou pro mnohého Čecha a také některé Slováky jsou tu memoáry ministra vnitra Slovenské republiky (1939–1945) Alexandra (Šaña) Macha, v podstatě nejmocnějšího muže, který paradoxně - na rozdíl od svých přátel – vyvázl po válce s nejmenším trestem a v době Dubčekova pražského jara (i to jen tu vysvětleno) byl propuštěn na svobodu. Ministr a vrchní velitel silových složek státu, jenž vedl válku s USA i SSSR, začal tyto pro někoho brizantní paměti sepisovat hned po propuštění; autenticita textu, který byl za normalizace ukraden československou státní bezpečností a potom odpočíval v příslušném archívu, než si ho povšimli bystří čeští historikové a ukázky publikovali ještě před vrácením rukopisu Slovensku, nebudí v zásadě pochybnosti (pečlivé sestavení a poznámky autor doslovu František Vnuk, dílčí věci Karol Kubík, Vincent Šabík, Jozef Zavarský a Radoslav Repa). Fragmentárnost pamětí má své důsledky v v opakování určitých partií a fixních idejí – především tu však chybějí pasáže z hovorů s G. Husákem. Mach byl mužem, jenž dokázal využít novinářských znalostí a který ovládal praktickou psychologii jedince i mas, člověk citově založený, jenž se dokázal hájit a který se samozřejmě vidí nikoli jako viník, ale jako oběť dějin. Jako by dokládal známý aforismus, že cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly. Nelze mu odepřít „měkkost“ vůči kamarádům, mezi nimiž byli i známí slovenští komunisté usilující jednu dobu o připojení Slovenska k SSSR. Mach vidí politické události ostře, tedy i povstání – byl uprostřed věcí a mohl tahat za nitky. Shrnuto a podtrženo: memoáry, jejichž část byla patrně záměrně zničena, stojí za přečtení, i když s jejich celkovým laděním nemusíme zdaleka souhlasit; nastavují zrcadlo často temným historickým událostem, paradoxům dějin, kladou jednoduché a nepříjemné otázky a obsahují štiplavé poznámky – ne

¹⁵ J. Jirásek: Slovensko na rozcestí 1918-1938. Tiskové a nakladatelské podniky „Zář“ v Brně 1947, s. 183.

Nové obnažování podstaty

každému se to bude líbit. Je to svědectví a obhajoba, ale také vyhraněný pohled na problémy česko-slovenské, ale ač je to pohled často nevábný, nelze mu upřít realnost.¹⁶

Mach je obratný novinář, a když vezmeme v úvahu, že jde o pouhé fragmenty, neboť některé důležité partie, zejména hovory ve vězení, mj. s G. Husákem, byly násilně vyňaty, zničeny nebo uschovány policejními orgány předlistopadového Československa, o to více ocení jejich promyšlenou strukturu; do jaké míry je to dáno autorem, do jaké míry editory a redaktory, přesně nevíme. Základní Machovou tezí je nutnost vzniku Slovenského státu jednak z hlediska pragmatického (nebezpečí pohlcení Maďarskem), jednak jako přirozené vyústění boje slovenského národa. Z odstupu a nadhledu to lze přijmout, ale faktograficky je jeho líčení poměří v Slovenské republice poněkud expurgováno, i když Mach jako vůdčí politik toho mnoho ví a dokáže tím obratně argumentovat: to se týká zejména úlohy komunistů, armády a průběhu Slovenského národního povstání. Jeho paměti jsou prosyceny silnou antičeskou tendencí, jež se projevuje důsledně a vychází nejen z boje proti české politice a Čechům v meziválečném období, ale také ze zkušeností věznění. V pamětech v podstatě nenajdeme jediný kladný výrok o českém fenoménu; těžko bychom v českém prostředí v 19. a 20. století našli někoho, kdo by se Machovi v tomto negativním postoji k tomuto národu alespoň přibližoval. Tyto paměti – již vzhledem k péči, jež byla jejich vydání věnována – dokládají utopičnost česko-slovenského státního svazku, nemožnost obou národů žít v jednom dvounárodním státě, spíše v nějakém větším, volnějším celku (dnes EU), nerealizovatelnost projektu, který byl asi od počátku chybný, nedomyšlený, byť vycházel z dobových šancí, z dějinných souvislostí a také nutností. Rozbití Československa, i když bylo založeno na zmíněné utopičnosti projektu, neslo a nese s sebou různé problémy, zejména však státně a národně geopolitické. To je však spíše úkol pro prognostiky nejbližší budoucnosti.

V posledních letech se zdá, že ve vztahu česko-slovenském přebírá iniciativu slovenská strana: jednak její postavení v rámci EU je mnohem silnější a stabilnější než české, jednak je tu z tohoto hlediska překvapivá masivní slovenská imigrace do České republiky, jež je chápána jako terminal, ale také jako přestupní stanice jinnam, zejména do Německa, Francie a Velké Británie, Irsku a USA (všude tam jsou slovenské imigrační komunity podstatně silnější a vlivnější než české). Celkově narůstá – eufemisticky řečeno – asertivní postoj Slováků k českému přijímajícímu prostředí, kdy si Slovinci svými postoji i jazykovou pevností české prostředí spíše přizpůsobují, než by se mu přizpůsobovali, což je spojuje s nacionálními postoji velkých národů, jako jsou Rusové a Američané. V konečné instanci to vypadá, že by se slovenské etnikum mohlo výrazněji posouvat na Západ také v důsledku ma-

¹⁶ Alexander Mach: *Z ďalekých ciest. Fragmenty z memoárov.* Edícia Slovenské dejiny dvadsiateho storočia. Ved. redaktor Ján Bobák, jazyková red. Božena Rolková, eds František Vnuk a Karol Kubík. Matica slovenská, Martin 2008.

ďarského národnostního, politického a jazykového tlaku z jihu a uvolnit tak prostor dnešního jižního a zčásti východního Slovenska. Český liberální postoj v národní otázce se tu vyhraněně liší od slovenského: jen stěží si lze představit, že by ve vládě Slovenské republiky byli ministři české národnosti a zpočátku dokonce občan České republiky hovořící na půdě parlamentu i v úřadě a oficiálně při reprezentaci pouze česky nebo že by v bezpečnostních strukturách Slovenské republiky zaujímal klíčové místo občan české národnosti, ačkoli by to mělo být samozřejmé. Podstata je daná už v ústavách, jež jsou postaveny jedna primárně na občanském, druhá na národním principu, přičemž český stát není definován jako národní stát a jazyk majoritního národa nemá v tomto státě žádné výsadní postavení. Tento stav ovšem otvírá další vývojové alternativy. Vzniká přirozeně otázka, zda česká národní komunita má vůbec dostatek kandidátů na špičkovou politiku a zda Češi jsou plně schopni řídit svůj stát uvnitř i navenek.¹⁷ Liberální přístup Čechů je asi historicky perspektivnější, závisí přitom na úmyslech tohoto státu a na jeho souhře s dalšími státy uvnitř EU, v níž se zdá, že se státy své národní podstaty zatím nijak nezříkají, zejména ty velké a dominantní. Při posuzování této otázky nutno mít ovšem na zřeteli různé významy slov „národ“, „natio“, „nacionální“, „národní“ a „státní“ v různých jazycích a místních tradicích.

Ostatně silící česko-slovenské sblížení probíhá na různých mediálních úrovních (společný televizní Silvestr 2009 na ČT 1, populární soutěž Česko Slovenská superstar – snad právě pro tento účel byla vynalezena i zvláštní pravidla pravopisu, aby se Česko a Slovensko nemuselo jakkoli spojovat).

Naopak někdy jde ze slovenské strany o záměrné potlačování českých vlivů, o expurgaci ve vztahu ke všemu českému, i když v slovenském životě i jazyce jsou české vlivy masivní a nepotlačitelné, tj. o záměrné potlačování českých stop v slovenských dějinách, nezmiňování důležitých českých okolností apod. Ty jsou doceněny spíše v pracích maďarských slovakologů. Příklady by bylo možné uvádět, ale také by se mohly stát součástí samostatného výkumu. Někdy jde o otázky velmi delikátní a pro vědce z toho vyplývá úkol začít se konečně vážně zabývat i kontroverzními aspekty česko-slovenských vztahů v minulosti i současnosti. To, že Češi viděli Slovensko jen takové, jaké je vidět chtěli, mělo za následek neporozumění tomu, že se Slovensko – kdykoli vznikly problémy – z československého rámce vydělovalo a vracelo se k němu zpět jen pod dějinným tlakem, kdy to bylo nevyhnutelné a pro ně výhodné nebo jediné možné: úsilí o vybudování vlastního slovenského státu bylo vždy dominantní, byť někdy víceméně skryté. V tom má asi Alexander Mach pravdu. Tyto empirické výzkumy a jejich zobecňování by se

¹⁷ Příklady významných Slováků ve vrcholné české politice: PhDr. Juraj Chmiel, ministr pro evropské záležitosti, ing. Gustáv Slamečka, MBA, ministr dopravy, generál Ondrej Páleník, ředitel Vojenského zpravodajství, Štefan Fülle, kandidát na eurokomisaře, Václav Kraus, ředitel odboru informatiky Magistrátu hlavního města Prahy aj., když ovšem pomineme choť presidenta Livii Klausovovu).

Nové obnažování podstaty

mohly odehrávat v různých sférách a měly by se stát jedním z dominantních okruhů brněnské školy areálových studií.

